

УДК 339.16.012.32:636.2(477.83)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.05.1247>

«ЯК ВІЗЬМЕ ЧОРТ ВІРЬОВКУ, ТО ЗАБЕРЕ Й КОРОВКУ»: ЛОКАЛЬНА ЗВИЧАЄВІСТЬ СКОТАРСЬКОГО ТОРГУ

Дмитро ПОЖОДЖУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1207-9388>

доктор філософії, асистент,

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького,
кафедра історії України та економічної теорії,
вул. Пекарська, 50, 79010, Львів, Україна,
e-mail: pozhodzhuk@lvet.edu.ua

Звичаї та обряди скотарської торгівлі залишаються маловивченими до сих пір, адже об'єктом уваги вітчизняних дослідників ставали лише спорадично. Водночас пропонується тема перегукується з багатьма іншими ділянками традиційної звичаєво-обрядової культури українців. *Актуальність* цієї розвідки також полягає в тому, що вона побудована на тематичних польових матеріалах з історико-етнографічної Волині, які автор зібрав особисто. *Мета* статті — описати пов'язані з торгівлею скотарські звичаї та обряди, виявлені в селах Дубрівка, Закриниччя, Кожушки, Красуля, Мирославль, Середня, Тернівка Звягельського району Житомирської області. *Об'єкт* наукових студій — звичаєвість, пов'язана з купівлею та продажем худоби (зокрема, великої рогатої). *Предметом* дослідження є: звичай давати гроші «на щастя»; звичай «могоричів» у контексті купівлі-продажу свійських тварин; обряди з налігачем або мішком; магичні практики, проведені над придбаною худобиною в новому господарстві; питання добору масті; ритуальні способи купівлі скотини, до яких вдавалися в разі, якщо худоба «не велася». *Хронологічні межі* дослідження охоплюють другу половину XIX — початок XXI ст., *територіальні межі* — населені пункти історико-етнографічної Волині. Заразом автор залучив значно ширший порівняльний матеріал. Відповідно, *методологія* дослідження базується на описовому та порівняльно-історичному методах, а попереду — на етнографічному компоненті, суть якого полягала в усному опитуванні респондентів за допомогою укладеного заздалегідь тематичного запитальника.

Ключові слова: етнологія, скотарство, історико-етнографічна Волинь, Звягельський район, купівля-продаж худоби, гроші «на щастя», налігач, масть.

Dmytro POZHODZHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1207-9388>

Doctor of Philosophy, assistant,

Department of History of Ukraine and Economic Theory,
50, Pekarska St., 79010, Lviv, Ukraine,

e-mail: pozhodzhuk@lvet.edu.ua

«IF THE DEVIL TAKES THE ROPE, HE WILL TAKE THE COW»: LOCAL TRADITIONS OF CATTLE TRADING

Customs and rituals of cattle trade are still poorly studied to this day, since they have been dealt. At the same time, the offered topic resonates with many other areas of traditional Ukrainian ritual culture.

Relevance of this research also lies in the fact that it is based on thematic field materials from historical and ethnographic Volyn collected by the author in person.

The *article purpose* is to describe trade-related cattle customs and rituals discovered in villages Dubrivka, Zakrynichchia, Kozhushky, Krasulia, Myroslavl, Serednia, and Ternivka in Zviahel district of Zhytomyr region.

The research *object* is customary practices associated with purchase and sale of livestock (including cattle).

The survey *subject* is: the custom of giving money «for good luck»; the custom of «rake-offs» in the context of buying and selling livestock; rituals with a tether or sack; magical practices performed with the purchased cattle in a new household; the issue of choosing the color; ritual methods of buying cattle used if the cattle «did not settle».

Chronological limits of the research cover the second half of the 19th and early 21st centuries, and the territorial boundaries are settlements of historical and ethnographic Volyn. At the same time, the author has attracted much broader comparative material.

Accordingly, the research *methodology* is based on descriptive and comparative-historical methods, and previously on an ethnographic component that consisted in an oral interview of respondents using a pre-designed thematic questionnaire.

Keywords: ethnology, cattle breeding, historical and ethnographic Volyn, Zviahel district, buying and selling cattle, money «for good luck», tether, color.

Вступ. Звичаї та обряди, пов'язані з купівлею-продажем свійських тварин, ставали об'єктом уваги українських народознавців лише зрідка. Зокрема, знаний бойківський етнограф Михайло Зубрицький у 1905 р. опублікував на сторінках «Матеріялів до українсько-руської етнології» розлогу статтю «Годівля, купно і продаж овець у Мшанди старосамбірського повіту» [1]. Цю справу, специфіка цієї праці полягала в тому, що її автор зосередився здебільшого на матеріальній та організаційній складовій вівчарської традиційної культури. Доцільно виокремити також тематичну публікацію слобожанського народознавця Михайла Красикова «Українські народні звичаї, пов'язані з купівлею корови: сучасна магічна практика» [2], що побачила світ на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія» у 2010 р. Названу статтю автор підготував на польових етнографічних матеріалах, а її основний зміст охоплює ключові ділянки звичаєвості купівлі та продажу годувальниці сільської родини — корови.

Крім зазначених праць, слід виокремити також авторську статтю «Торгівля домашньою худобою у волинян: звичаї та повір'я» [3]. І, все ж, нещодавно визріла ідея нової публікації описового змісту, основою якої були б безпосередні результати власної польової мандрівки на теренах історико-етнографічної Волині в червні 2019 р. (тоді ще у Баранівському і Новоград-Волинському районах Житомирської обл.) [4; 5]¹. Введення у науковий обіг цих матеріалів та їхній порівняльний аналіз — основна мета цієї розвідки.

Доцільно згадати і про те, що у вже згаданому селі Дубрівка впродовж чотирьох років проживав і працював у місцевій десятирічці сучасний український етнолог Михайло Глушко, який зібрав тут значний етнографічний і фольклорний матеріал, частину якого вже оприлюднив [6; 7; 8; 9]. Але, на відміну від автора статті, він досліджувану тему не вивчав.

Опис звичаєво-обрядових елементів, пов'язаних із купівлею-продажем худоби, намагатимемося подавати в логічній послідовності. Утім варто зазначити, що наведені відомості представлені фрагментарно. Назагал звичаєвість скотарського торгу структурно охоплює значно більше прикмет, повір'їв, звичаїв, обрядів та ритуалів, ніж нам вдалося за-

фіксувати. Відповідно, вдаватимемося до ширших порівнянь лише щодо тих компонентів скотарської звичаєвості, які було простежено в селі Дубрівка та його околицях.

Основна частина. Розпочнемо з характеристики одного з найпоширеніших звичаїв купівлі-продажу худоби. Він полягав у тому, що продавець давав покупцеві гроші «на щастя» (за корову, коня чи за поросля). Як правило, їх виділяли зі загальної вартості товару — суми, внесеної покупцем. Гроші давали в руки, щоб велося (с. Дубрівка Звягельського р-ну Житомирської обл.) [4, арк. 9, 16], або кидали на землю: «Кинув туди... йому вже, щоб велося, моглося і булося. Мелочі. Кинеш п'ять копійок, кинеш десять, двадцять, тридцять. (Це робили. — Д. П.), щоб не виводилося з хазяйства нічого. Шоб велося, моглося і булося» (с. Закриниччя Звягельського р-ну) [4, арк. 78]. Гроші символічно кидали також «з поли в полу»: «Ну, ше й беруть тако на пелену, шоб не з руки, да ше й кидають на другу пелену. Шоб польза була тобі, й мені. Ну то таке колись... З поли на полу. Ну я собі поклала, і тобі на пелену (кинула. — Д. П.), то о ти береш [...] Папірові, канешно (, а не монети потрібно кидати. — Д. П.). Ті шо вже платиш за корову» (с. Кожушки Звягельського р-ну) [4, арк. 89]; «Таке помню я, шо кидають з поли чи у полу. Але я купляла, то так вона мені дала десять рублів, і я продавала корову...» (с. Мирославль Звягельського р-ну) [4, арк. 126]; «Ну вона (продавець. — Д. П.) поклала в полу, та й мені тако кинула... Кинула в полу мені... рубля чи два» (с. Мирославль) [4, арк. 126]. У селі Дубрівка Звягельського району зафіксовано інформацію про те, що гроші брали «з поли», не перекидаючи в іншу «полу»: «Чи хвартух, чи шо там у мене є. Жінка... ну от я наставила, вона мені там поклала рубля чи два. Чи у хвартух, чи... [Це як ви купуєте?] Не, як я продаю. Я продаю. [Ви продаєте, і наставляєте фартух, і та жінка, яка купує, забирає?] Яка купує. Мені це вже там рубля, чи там які копійки вона мені дала, і всьо. Отак само, як я купляю свині. То тоже так само. От купляєш — то «на щастя» киньте шо-небудь. І дасть там пару копійок чи шо. То тоже, не бери в руки, а в шось» [4, арк. 145]. Як бачимо, давали гроші і за поросля, хоча у випадку з порослятами радше йшлося

¹ Межі історико-етнографічної Волині обумовив професор Михайло Глушко в одній зі своїх статей [5, с. 9—20].

про схожий спосіб із мішком: «Той, що продає, то кладе в мішок. Той мішка держить хазяїн, а ти [кладеш]...» (с. Кожушки Звягельського р-ну) [4, арк. 89]. Навіть якщо купували поросят на базарі, то казали продавцю: «*Ну дай мені хоч п'ять копійок*». — *То вже кине п'ять копійок, щоб це поросля вже росло*» (с. Тернівка Звягельського р-ну) [4, арк. 102].

Звичай давати гроші «на щастя» покупцю тварини не є локальною особливістю. М. Красиков, покликаючись на власні спостереження, називає цей момент торгу «викиданням грошей на дійницю» [2, с. 64—65]. Українці Закарпатської області, завершуючи торг, кидали такі гроші на землю (с. Верхні Ворота Мукачівського р-ну Закарпатської обл.) [10, с. 128]. У формах, подібних до описаних, звичай побутував у першій половині ХХ ст. на теренах Східної Словаччини та Польщі [11, с. 177]. Натомість на Вінниччині господарю, який продав корову, давали шматок хліба з поли «на талан» (с. Трибусівка Піщанського р-ну) [10, с. 34]. На теренах Середнього Полісся гроші «на щастя» називали інакше — «назадками». Їх віддавали назад з тією метою, «щоб не зводилась худоба» (с. Скурата Коростенського р-ну Житомирської обл.) [10, с. 115]. У Лубенському повіті «сват»-покупець прошив «свата»-продавця талану: «А ну, свате, на талан, що Бог дав» [12, с. 269]. Продавець після цих слів повинен був (перехрестивши) кинути одну-дві копійки з поли на землю, спостерігаючи, яким боком вони впали. До слова, було бажаним падіння монети лицевою стороною [12, с. 269]. Наприкінці ХІХ ст. кидали гроші «на щастя» також у південній Польщі. Цей звичай побутував у різних варіантах, серед яких наведемо один із них. Так, у селі Гечнаровиці (тепер Бельського повіту Сілезького воєводства) продавець і покупець кидали під час торгу кілька монет до кашкета чи капелюха і обережно перевертали його тричі так, щоб хоч раз монета впала орлом догори. Потім ці гроші давали біднякам «на щастя» [13, с. 36].

Доцільно згадати також про звичай могоричів, що підсумовував взаємодію продавця з покупцем: «*В мене, я продавала, то привезли пляшку горілки. То вони її почти самі й випили... І хлібину, да... Такий обичай*» (с. Мирославль Звягельського р-ну) [4, арк. 126]; «*Могоричі ставили. Наприклад, при-*

йшли до мене куплять корову, і хлібину. Могорич. Пляшку ше ставлять. І всьо. І забіра[ють]. Ми продавали корову. [А ви їм що даєте? Тим, хто купує?] Ну, вони беруть, от. Мені це вже хліб цей дають, ну а я їм корову даю. А я вже не беру цю корову. Я кажу до цієї корови тако: «Іди вже слухайся, не роби шкоди». — «Це вже не твоя корова, не чіпай». — [Навіщо цей хліб давали?] Ну так як... щоб і велось воно. Я поблагословила їм ко[рову], «щоб вона добре вам була, велася» (с. Мирославль) [4, арк. 118—119].

Могорич (відомий також як «алдомаш», «барриш», «залівки», «лідкуп», «сприски») був обов'язковим звичаєво-правовим актом більшості договірних відносин уже в ХІV ст. [14, с. 452]. Реалізація цього звичаєво-правового акту полягала в «обрядово-ритуальному розпитті (розпиванні. — Д. П.) горілки на знак остаточного узаконення здійсненої угоди» [14, с. 452]. Іноді «ставили могорич» в присутності свідків («барішників», «могоричників»), які в разі потреби могли засвідчити легітимність угоди в суді [14, с. 452]. В українців він був знаком правомочності договору, традиційного додатку до нього. Очевидно, що «ставили могорич» не тільки на знак завершення торгівельної угоди, пов'язаної з великою худобою. Цей звичай був невід'ємним елементом родильної, передвесільної та власне весільної обрядовості, без нього не обходились під час домовленостей із пастухом, майстром тощо [14, с. 455]. Як уже згадувалося, у другій половині ХІХ — перших десятиліттях ХХ ст. українці називали продавця і покупця під час торгу «сватами». Водночас успішну торгівельну угоду щодо великої рогатої худоби або коней «свати» запивали могоричем (с. Новопавлівка Миколаївського пов. Херсонської губ.; Лубенський пов. Полтавської губ.) [15, с. 70; 12, с. 269—270]. На Київщині після того, як сторгували корову, обмінювалися «буханками хліба й сіллю» (с. Аркадіївка Броварського р-ну) [10, с. 175].

Влаштували бенкет після укладення угоди купівлі-продажу коня (рідше — корови) також литовці. Вони називали ці символічні святкування словом слов'янського походження «magagūciomis», а у Східній і Південно-Східній Литві — «barųšiais», «barųščiais», «barųšciais». За застілля платили обидві сторони навпіл або одна з них, згідно з угодою.

Завершуючи торг, часто одна сторона відступала з умовою, що інша сторона влаштує могорич. На могорич запрошували і помічника в переговорах (якщо такий був) або посередника, який допомагав укласти угоду. Було прийнято не допивати першу чарку горілки до дна, а вилити залишок угору «на щастя» [16, р. 76—77].

Очевидно, що наведені звичаєві практики скотарського торгу тісно переплетені зі шлюбними обрядодіями. Подібні аналогії влучно наводить Марина Гримич. За її словами, «тварина ставала власністю покупця лише після того, як розпивався могорич, і її передав йому разом з вуздечкою або налігачем продавець. А молода лише тоді остаточно ставала дружиною молодого, коли її разом з приданим перевозили до молодого. Так, з одного боку, у весільній обрядовості є цілий ряд обрядодій, які символізують купівлю, а з другого, в деяких місцевостях учасники купівлі-продажу худоби після здійсненої умови називали один одного «сватами» [17, с. 7—8]. М. Красиков відповідно завважує на загальновідоме запитання сватів: «Чи нема у вас телиці продажньої?» [2, с. 63]. Схожу інформацію знаходимо в опублікованих записках М. Глушка зі села Дубрівки: «Ну, й приходять увечері (старости сватати дівчину. — Д. П.) і починають шуткувати: то їм треба купити телицю, шукають, то їм треба лошичку до жеребчика, щоб його спарувати... [...] Як зайшли до хати — поздоровились, положили хліб на стіл і горівку. Ну, й починають говорити, чи согласні батьки молодій одати молоду за їхнього жениха. Як уже согласні, пошуткували, поговорили і починають пити могорич. Бо як не согласні, то могоричу не п'ють...» [6, с. 268]. Втім не будемо заглиблюватися в деталі весільної обрядовості. Для того, щоб упевнитись у подібностях ритуалу скотарського торгу зі шлюбним обрядовим звичаєм, доцільно лише відкрити одну з концептуальних праць українського етнолог Федора Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні». Так, вже перший акт шлюбної церемонії — сватання — передбачав обрядову купівлю молоді [18, с. 235]. Згодом у процесі заручин молоду (чи обох молодих) заводили сидати за стіл і виводили з-поза стола «даючи їм обом, або принаймні самій молодій, у руки кінець хустки, що її за другий кінець тримає староста». Болгари, — порівнює Ф. Вовк, — прив'язують кінці двох хус-

ток до пальців обох рук молоді, а другі кінці тримають особи, що ведуть молоду так, ніби вони її тягнуть [18, с. 239].

Волиняни звертали увагу на те, чиім мав бути налігач (якщо йде мова про корову) чи мішок (у разі торгівлі поросям) — покупця або продавця. Господар, який купував поросю, мав прийти зі своїм мішком (с. Кожушки Звягельського р-ну) [4, арк. 89]. «Свій треба мішок мати. І тако, каже (продавець. — Д. П.): «Шо я тобі дам геть із цим... з плодом? Иди, да й купляй мішка, да й бери» (с. Тернівка Звягельського р-ну) [4, арк. 102]. Подібним поясненням обґрунтовували те, чому продавець не віддавав із товаром налігача: «Ну так кажуть, що ніхто його не хоче давати. Шоб не оддати з кодлом» (с. Тернівка) [4, арк. 102]; «З мотузкою ніхто не дає. [Бо] оддаєш корову геть із усим. А так вони (покупці. — Д. П.) з своєю приходять» (с. Мирославль Звягельського р-ну) [4, арк. 118]; «Не бери чужої веровки разом з коровою. Це то мені сказали. [...] Бери свою веровку. Ну мені колись (прізвище продавця не вказано з метою конфіденційності. — Д. П.) оддала, бо я в неї купляла: «Бери, я вже держать не буду». То я її довго не продержала. Вона мені шось... і гарна, й добра корова, і все. Вона мені не пішла» (с. Красуля Звягельського р-ну) [4, арк. 46]; «Хто купляє, хай бере свою. Бо, каже, як візьме чорт вірвовку, то забере й... Коровку. Буквально забере. Не можна давати з двору шнурка» (с. Дубрівка Звягельського р-ну) [4, арк. 146].

Українці Півдня, навпаки, старалися купувати корів виключно з налігачем, а коней — з оброттю. Якщо який-небудь продавець не давав поводу на товар, то з цим продавцем покупці не хотіли мати справи, бо вважали, що з такої худобини «не буде толку», вона «не піде рукою» (с. Новопавлівка Миколаївського пов. Херсонської губ.) [15, с. 69—70]. Продавали тварину з налігачем, «щоб корова не тужила за старим домом і молоко не пропало» (с. Кардашинка Скадовського р-ну Херсонської обл.) [10, с. 416]. На Слобожанщині вважали, що корову слід було віддавати з налігачем: «Єслі хароший хазяїн, такий совісний, так він оддасть і налігач. А єсть такий, шо корову веде продать, а налігач дома оставив, якимсь зав'язав. Ото вже й купив — так погана корова» (с. Буй-

мер Охтирського р-ну Сумської обл.) [10, с. 322]. Водночас питання про те, чиїм мав бути налігач (покупця або продавця), — дискусійне. Продавали корову без налігача, бо вірили, що з налігачем покупець міг забрати «молоко, і щастя не буде вже» (с. Гутисько Тернопільського р-ну Тернопільської обл.) [10, с. 328]; «хазяйка та, що купує, йде з своїм налігачем» (с. Оскіл Ізюмського р-ну Харківської обл.) [10, с. 402].

Коли приводили щойно придбану тварину додому, теж вдавалися до магічних практик. Такі обряди були скеровані переважно на те, щоб тварини «велися», «трималися дому», не втікали до попереднього власника: «То як поросятка маленькі купляють, то беруть стіл, та під стіл так о, під ножку стола так о обкручують три рази. Ну, поросятко беруть, і в торбочці, і обкручують. Шоб воно привчалось до дому, шоб держалося доми. Ну в мішку маленьке поросятко, воно ж там маленьке. Стіл он-до, та так о в мішечок, де ножка четверта, тако обводять, обводять» (с. Дубрівка Звягельського р-ну) [4, арк. 39—40]; «Колись було, купили поросля, то треба в хату його, треба кругом стола обвести. Шоб привикало в домі» (с. Мирославль Звягельського р-ну) [4, арк. 126]. «Я знаю, що купиш поросятка, то треба кругом стола, кругом ноги обвести три рази. Шоб гляділася дому. Шоб ниде не бігла» (с. Дубрівка Звягельського р-ну) [4, арк. 134]²; «Ну як ведеш корову, купляєш собі, то кладеш паска цього, де штани. Шоб переступила, шоб забувала скоро хазяїна другого, якщо купив. [Це хазяїн має пасок цей покласти?] Да. Поросля тоже як купиш, шоб з мішка випустив, і перехрести...» (с. Середня Звягельського р-ну) [4, арк. 157]; «[Що робити, щоб якщо купити худобу, вона не втікала з дому?] Ну як хто що робить. Одне кладе дощечку перед порогом. Поклала дощечку там вузеньку... Рушничок. Тоже. Постели рушничка, корова перейшла. І новенького при том! Кусок. Невеличкий кусочок. [...]. Ну, який уже там є. Зараз може в кого є. І повісь над коровою цього рушничка. [...]. [А це де вона мала перейти?] Так само. Я перекинула. Корову ввела, рушнич-

ка взяла. Ну кинула через поріг, кинула у хлів, а тоді взяла, та й повішала над коровою. [Це вже тоді, коли заводили у свій хлів?] Да» (с. Красуля Звягельського р-ну) [4, арк. 46].

Задля порівняння з наведеним матеріалом, варто подати приклад з іншої локації історико-етнографічної Волині: коли вже купили корову і прийшли з нею додому, то прив'язували до стола шнурка, на якому привели цю корову. Це робили з тією метою, щоби придбана тварина не втікала до свого колишнього господаря (с. Клітище Житомирського р-ну Житомирської обл.) [3, с. 92]. Подібно до того, як обкручували довкола ніжки стола придбане поросля, так українці обносили довкола стола щойно охрещену дитину, принесену з церкви, «щоб їй приготувати рай» [19, с. 53].

У Лубенському повіті покупець обводив (крутив) щойно придбаного коня тричі навколо себе. Під час цієї магічної практики продавець ішов позаду тварини і поганяв її, щоб та «не жаліла за хазяїном» [12, с. 269]. Придбавши коня чи вола, українці Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії клали у воротах пояс або рушник. Після того, як через нього переводили худобу, лили їй на лоба воду, «щоб знала дорогу додому» [20, с. 8]. Українці Півдня переводили новопрдбаних корову чи коня через розстелений перед ворітьми або порогом рушник (інколи також розстеляли пояс або пряжку). Куплений корові зарозом давали хліба й солі. Переводили тварину через згадані предмети з тією метою, щоб вона «держалась того двора, у которий іде», «щоб привикала до цього двора і не втікала» (с. Новопавлівка Миколаївського пов.) [15, с. 70]. На Середній Наддніпрянщині як заводили корову у двір, перед нею клали сокиру, щоб тварина її переступила. Це робили для того, щоб корова «не боялась нічого» (с. Вовчків Бориспільського р-ну Київської обл.) [10, с. 179]. Словаки також клали на поріг стайні різні предмети, через які переводили скотину. Так, клали для переступу залізо, щоб худоба була здорова і міцна як цей метал. Новопрдбану скотину переводили також через яйця, щоб та була кругла як яйце (середня частина Словаччини). З іншого боку, вважалося поганою ознакою, якщо тварина наступить на яйце (західна частина Словаччини) [11, с. 179—180]. У німців обряд переходу купленої тварини у

² Подібно українці Півдня обводили курку кругом стола (або кругом «столба»), «щоб та не ходила по чужих дворах» [13, с. 71].

стайню мав на меті захистити її від злих сил. Вони вірили: якщо поставити перед порогом мітлу або сокиру, то худобина, що перейшла їх, буде здоровою. Характерно, що ця обрядодія німців перегукується з аналогічним першим ритуальним весняним вигоном тварин із приміщення на пашу [21, с. 1149—1150].

Із острахом відносилися до тих продавців, які шкодували за проданою твариною: «Є таке, що шкодують, да що нема тої корови, вони її... не мона її вглядіть» (с. Дубрівка Звягельського р-ну) [4, арк. 17]; «То поганий хаз[яїн]. Є такі, є! Шо шкодує. То погано, не буде водитися. То є такі люди. Знахурки, то вона там якась дає зілля, там шо. Але не помоцне воно» (с. Дубрівка) [4, арк. 134].

Горяни українських Карпат остерегалися жаліти за проданими чи подарованими вівцями (та іншою худобою) [22, с. 272]. На Півдні України вважали, що «ніколи не можна повести продавати тої худоби, за якою плачуть — уже вона не піде рукою» (с. Новопавлівка Миколаївського пов.) [15, с. 69]. «Якщо продавець шкодує, тварина збавить на молодці, захворіє, буде некерована чи взагалі не пристосується до нового господарства» — пише Світлана Кухаренко у своїй статті [23, с. 19].

За словами респондентів, знаковою ознакою, чезрез яку худоба може не вестися, є її масть. Через це старалися придбати тварину відповідної масті: «Кажуть, шо як тобі яка масть іде. Рижа, чи чорна. Уже ж бачиш, яка в тебе була, таку вже купляй» (с. Тернівка Звягельського р-ну) [4, арк. 102]; «Ну є в гиньчих, шо масть не йде. Ну купляє кожне таку корову, шоб... Ну, яка йому масть підходить. А як масть не підходить, то не буде вже куплять» (с. Мирославль Звягельського р-ну) [4, арк. 118—119]; «Тут нічого не зробиш. Це треба вже міняти. Ну така порода не йде в дворі. Або раба, або рижа (?). Зара уже більшість чорнорабих худоба. Чорнораба. То цю беруть худобу. Ну то воно щитається, шо це німецька. Німецька. Шо це в німцях така була» (с. Дубрівка Звягельського р-ну) [4, арк. 134].

Господарі всієї України серйозно ставилися до відбору свійських тварин відповідної масті. Наприклад, мешканці Півдня вибирали таку масть, яка припадала до душі домовику (с. Новопавлівка Миколаївського пов.) [15, с. 70]. Худобу купували такої мас-

ті, «яка ведеться у дворі» (с. Старе Бориспільського р-ну) [10, с. 168]. Досвідчені селяни задалегідь знали, яка масть худоби їм вестиметься, а яка — ні: «Просто підбирали, купляли, наприклад, червону, білу, сіру, мишасту. У нас іще могла бути мишаста, а білі корови не йшли ко двору» (с. Лецьки Бориспільського р-ну) [10, с. 180]. Масть худоби українці добирали відповідно до вподобань місцевого домовика (часто орієнтувалися на колір його шерсті), відповідно до кольору ласиці, що жила на обійсті тощо [24, с. 46]. Дослідник української демонології Володимир Галайчук стверджує: «Майже всі аспекти, які стосуються вибору масті домашніх тварин, насамперед великої рогатої худоби та коней, виявляються пов'язаними з уявленнями про посмертне існування душі і вірою в те, що душа померлого предка може як завадити, так і посприяти нащадкам у веденні господарства» [24, с. 46].

Якщо траплялося таке, що худоба з певних причин «не велася», селяни вдавалися до більш радикальних магічних практик: «В мене таке було, шо в мене дев'ять корів пропало. Дев'ять років подряд корови здихали. Боже, таке вже було, шо вже біда ціла. Вже дев'ята корова здохла, і вже мені колгосп давав, випускав корови. І здихають ці корови. [...]. Шо сказали мені. Возьми тако полу, і йди по кутку, і по родові. І кажи: «Люди добрі, кілька майте, дайте мені на корову!» І я... не я, а сестра моя. Взяла те (двоюрідна), пішла по селі, по сусідах: «Дайте Валі на корову, скільки маєте!» Ми добавим, усі скидаєм. Ну, шоб хто дали там рубель, два. Кілька хто має. [Чисто символічно, так?] Да. Ви знаєте, всі... хто кілька мав, дав. Хто копійки та рубля. Ну, копійки ніхто не давав, але давали по десятці... [То це в селі треба було збирати гроші?], Ну пішли по кутку, і по родові своему. По всьому родові мому. Пішли, та й кажуть: «Дайте на корову!» То дали, і ви знаєте, поїхали в Орепах, там о село, там продавалася корова, і телятко. З телятком продавала жінка корову, вона виїжджала. Ну ми ж тому телятку причепили дзвоника до шиї, на (віз?) поклали це телятко, і цю корову привезли (привели. — Д. П.). І в мене стала корова... вестись худоба. [Це хто таке Вам казав?] Ну так мені казали люди. Старі люди. [Це місцеві?] Да. Кажуть: «Ти піди по родові, хай

люди дадуть тобі на корову гроші»» (с. Тернівка Звягельського р-ну) [4, арк. 100]; «А тепер у нас була така теличка, що нияк ї не можна було на полі удержати. То мама каже до Серьожі: «Купи у мене корову! На тобі гроші, купи у мене корову!» Для годиться дають гроші, вроді це купили, щоб держалася череді чи шось такє» (с. Дубрівка Звягельського р-ну) [4, арк. 26].

Щоправда, не можна стверджувати, що описані магічні практики побутували масово, принаймні описів на такий манір у джерелах нами не виявлено. Натомість якщо скотина не йшла на руку, то селяни переважно зверталися із просьбами до її небесних покровителів. Наприклад, за матеріалами Оскара Кольберга з покутського містечка Городенки³, якщо комусь не велася худоба, то слід було молитися до св. Миколая. Крім цього, на честь зазначеного святого ставили свічки в церкві, організовували святкові обіди, а також постили щопонеділка [25, s. 151].

До заходів подібного змісту вдавалися українці Чернігівського повіту. Щоправда, ці обрядодії скеровувалися на інший об'єкт: «Як у кого мруть діти, то треба, щоб як дитя занедужає, хто небудь його закупив. Той, хто закупає, дає матці копійок дві чи три грошей і вішає на шию дитини хрещик. Сей, хто закупив дитя, і щитається хрещеним батьком, чи хрещеною маткою. Часто після сього діти поправляються і живуть» (с. Буда Чернігівського пов. Чернігівської губ.) [26, с. 60].

Висновки. Звичаєво-обрядовий аспект скотарського торгу в досліджених населених пунктах Звягельщини характеризується такими ознаками: звичаєм кидати гроші «на щастя», ритуальним значенням могоричів, прискіпливою увагою до налигача або мішка худобини-товару, обрядодіями, скерованими на те, щоб новопридбана тварина «трималася дому». Крім цього, респонденти вірили, що за проданою скотиною не можна жаліти, а також з ретельністю ставилися до вибору масті худобини. Особливої уваги заслужують магічні практики ритуальної купівлі тварини, якщо перед тим худоба «не велася». Звертання покупця худоби до свого роду за поміччю, безумовно, викликає інтерес і потребує поглиблених студій.

Насамкінець доцільно зазначити те, що духовна ділянка скотарської культури тісно переплетена

зі звичаями та обрядами життєвого циклу людини. Звичаєвість скотарського торгу має виразні аналогії у весільній, поминальній та родильній обрядовості. Цей зв'язок, без сумніву, теж потребує окремого скрупульозного вивчення у майбутньому.

1. Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанцистаросамбірського повіту. *Матеріяли до української етнології*. Львів, 1905. Т. VI. С. 1—40.
2. Красиков М. Українські народні звичаї, пов'язані з купівлею корови: сучасна магічна практика. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 6. С. 62—67.
3. Пожоджук Д. Торгівля домашньою худобою у волинян: звичаї та повір'я. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2. С. 88—95.
4. *Архів ЛНУ ім. І. Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 700-Е. 160 арк.
5. Глушко М. Історико-етнографічне районування України: сучасний стан і наукові перспективи. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 3. С. 9—20.
6. Глушко М. Весілля у селі Дубрівці Баранівського району Житомирської області. Зап. Михайло Глушко. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2012. Вип. 47. С. 268—343.
7. Глушко М.С. Жнивварський обряд дібровчан. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 5. С. 69.
8. Глушко М. Народна медицина волинян (із записів у с. Дубрівці Баранівського району Житомирської обл.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2015. Вип. 51. С. 549—580.
9. Глушко М. Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області. *Міфологія і фольклор*. 2009. № 1. С. 75—84.
10. *Етнографічний образ сучасної України. Корпус ексципційних фольклорно-етнографічних матеріалів*. Т. 7. *Господарські заняття, промисли та ремесла*. Голов. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2017. Т. 7 (Господарські заняття, промисли та ремесла). 496 с.
11. Falt'ánová E. Zvyky pri predaji a kúpe domácich hospodárskych zvierat. *Slovenský národopis*. 1996. R. 44. № 2. S. 168—187.
12. Милорадович В.П. Життє-быттьє лубенского крестьянина. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 170—341.
13. Majewski E., Jarecki W. *Bydło (Pecus, Bos, Vacca, Vitulus) w towie, pojęciach i praktykach ludu polskiego*. Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1903. 76 s.
14. Сироткин В.М. Звичаєве право. *Енциклопедія історії України. Том Україна — Українці. Книга 1*. Київ: Наукова думка, 2018. Т. Україна — Українці. Кн. 1. С. 442—456.
15. [Архівний матеріал] Скотарство. *Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мис-*

³ Місто Городенка тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

- тептовознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Ф. 1—2. Од. зб. 268. Арк. 255—262 зв. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 1. С. 63—71.
16. Maćiekus V. Turgūs ir prekymečiai: prekyvimo papročiai. *Liaudies kultūra*. 2016. № 6. P. 74—78. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/67418> (Last accessed: 07.06.2023).
 17. Гримич М. Звичаї обміну в українській шлюбній обрядовості. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 17. С. 5—11.
 18. Вовк Ф.К. Шлюбний ритуал та обряди на Україні. *Студії з української етнології та антропології: нова редакція*. Передм. О.Г. Таран; прим. О.Г. Таран, С.Л. Маховської, Ю.С. Буйських; упорядн. О.О. Савчук. Харків: Видавель Савчук О.О., 2015. С. 221—348.
 19. [Грушевський] Мр. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1906. Т. VIII. С. 1—221.
 20. Ястребов В.Н. *Матеріали по етнології Новоросійського краю, собраные в елисаветградском и александрійском уездах херсонской губернии*. Одесса: Типографія Округнаго Штаба, 1894. 202 с.
 21. Müller-Bergström W. Kauf, Verkauf (Handel). *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. 10 Bände. Band 4. Hieb- und stichfest — Knistern. Hrsg. von Hanns Bächtold-Stäubli unter Mitw. von Eduard Hoffmann-Krayer. Mit e. Vorw. Von Christoph Daxelmüller. Unveränd. photomechan. Nachdr. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1987. Bd. 4. Hiebfest — Knistern. S. 1134—1187.
 22. Дзєндзєлевський І.А. Запрети в практиці карпатських овцеводів. *Славянський і балканський фольклор. Етногенетическая общность и типологические параллели*. Москва: Наука, 1984. С. 256—277.
 23. Кухаренко С. Худоба в повір'ях і магії селян сучасної України. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 27. С. 13—24.
 24. Галайчук В. Вибір масті худоби у традиційному господарстві українців крізь призму духовної культури. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2021. Вип. 22. С. 28—50.
 25. Kolberg O. *Pokucie. Obraz etnograficzny*. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1888. Т. III. 240 s.
 26. Гринченко Б.Д. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. *Приложение к № XII «Земского Сборника» 1900 г.* Чернигов, 1900. 488 с.
- Pozhodzhuk, D. (2018). Livestock Trade of the Volynians: Customs and Beliefs. *Folk Art and Ethnology*, 2, 88—95 [in Ukrainian].
- (2019). *Archive of Ivan Franko National University of Lviv*. F. R-119. Op. 17. Reference 700-E [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (2018). Historical and Ethnographic Zoning of Ukraine: A Modern State and Scientific Prospects. *Folk Art and Ethnology*, 3, 9—20 [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (Ed.). (2012). Wedding in Dubrivtsi village of Baraniv district, Zhytomyr region. *Visnyk of the Lviv University. Series History*, 47, 268—343 [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (1985). Harvesting ritual of Dubrivka residents. *Folk art and ethnography*, 5, 69 [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (2015). Traditional Medicine of Volhynia (Based on the Records Gathered in the Village of Dubrivka, Baranivka District, Zhytomyr Region). *Visnyk of the Lviv University. Series History*, 51, 549—580 [in Ukrainian].
- Hlushko, M. (2009). The Kupaylo [Feast of John the Baptist's Birth] Songs of Eastern Volhynia from the Village of Dubrivka, Baranivka raion, Zhytomyr oblast. *Mythology and Folklore*, 1, 75—84 [in Ukrainian].
- (2017). *An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies*. Vol. 1—10 (Vol. 7: Economic Occupations, Handicrafts, and Trades) [in Ukrainian].
- Falt'anova, L. (1996). Customs associated with the sale and purchase of domestic economic animals. *Slovak Ethnology*, 44 (2), 168—178 [in Slovak].
- Myloradovych, V. (1991). The life-being of a Luben peasant. *Ukrainians: popular beliefs, belief, demonology* (Pp. 170—341). Kyiv: Lybid [in Russian].
- Majewski, E., & Jarecki, W. (1903). *Cattle (Beast, Bull, Cow, Calf) in speech, concepts, and customs of the Polish people*. Warsaw: Main warehouse of Gebethner and Wolff Publishing House [in Polish].
- Syrotkyn, V.M. (2018). Customary law. *Encyclopedia of History of Ukraine Volume Ukraine — Ukrainians* (Book 1, pp. 442—456). Kyiv: Naukova Dumka. Т. Ukraine — Ukrainians (Book 1) [in Ukrainian].
- (2019). [Archival Material] Cattle Breeding. *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings of the M. Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology*. Fund 1—2. Unit of Issue 268. Sheet 255—262 rev. *Folk Art and Ethnology*, 1 (377), 63—71 [in Ukrainian].
- Maćiekus, V. (2016). Markets and fairs: trading customs. *Liaudies kultūra*, 6, 74—78 [in Lithuanian].
- Hrymch, M. (2004). Exchange customs in Ukrainian marriage rituals. *Ethnic History of European Nations*, 17, 5—11 [in Ukrainian].
- Vovk, F., Taran, O., Makhovksa, S., & Buiskykh, Yu. (2015). Marriage ritual and rites in Ukraine. In *Vovk F. Studies in Ukrainian ethnography and anthropology: new edition* (Pp. 221—348). Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchok [in Ukrainian].
- H[rushevs'kyj], Mr. (1906). The child in the customs and beliefs of the Ukrainian people. Materials from the southern

REFERENCES

- Zubryts'kyj, M. (1905). Feeding, buying and selling sheep in Mshantsy of the Old Sambir County. *Materiialy do ukrains'korus'koi etnol'ogii* (Vol. VI, pp. 1—40) [in Ukrainian].
- Krasykov, M. (2010). Ukrainian Folk Customs Relating to Buying of a Cow: Modern Magical Practice. *Folk Art and Ethnography*, 6, 62—67 [in Ukrainian].

- Kyiv region. *Materials for the Ukrainian-Ruthenian Ethnology* (Vol. 8). Lviv [in Ukrainian].
- Yastrebov, V. (1894). *Materials for the ethnography of Novorossiia region, collected in Elisavetgrad and Aleksandriya districts of Kherson province*. Odessa: Typohrafiia Okruzhnaho Shtaba [in Ukrainian].
- Muller-Bergstrom, W., Bachtold-Staubli, Hanns, & Hoffmann-Krayer, Eduard (Eds.). (1987). Purchase, sale. (Trade). *Pocket dictionary of German superstitions. 10 volumes. Volume 4. It leaves nothing to be desired — Crack*. Reissue (Vol. 4, pp. 1134—1187). Berlin; New York: Walter de Gruyter [in German].
- Dzendelevskii, I (1984). Prohibitions in the practice of Carpathian sheepmen. *Slavic and Balkan folklore. Ethnic and genetic community and typological parallels* (Рр. 256—277). Moscow [in Russian].
- Kukharenko, S. (2008). Cattle in the beliefs and magic of the peasants of present-day Ukraine. *Ethnic History of European Nations*, 27, 13—24 [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2021). The Choice of Cattle Color in the Traditional Economy of Ukrainians Through the Prism of Spiritual Culture. *Proceedings of History Faculty of Lviv University*, 22, 28—50 [in Ukrainian].
- Kolberg, O. (1888). *Pokuttia. Ethnographic image* (Vol. III). Krakow: In printing house of the Jagiellonian University [in Polish].
- Grinchenko, B.D. (1900). Heard from the people. Malorossia stories, fairy tales, etc. *Supplement to № 12 of «Zemstvo Collection» magazine*. Chernyov [in Russian].